

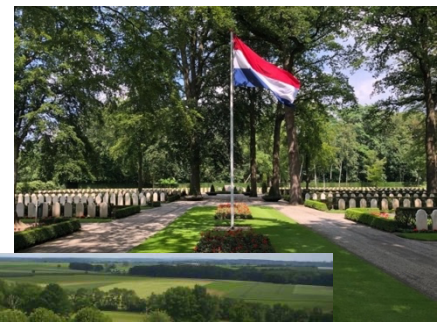
Inleidende tekst

In Nederland worden drie nationale herdenkingen gehouden ter nagedachtenis aan oorlogsslachtoffers. Tijdens de Nationale Herdenking op 4 mei staan we stil bij alle slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog en latere oorlogssituaties en vredesmissies. Deze herdenking wordt sinds 1988 georganiseerd door het Nationaal Comité 4 en 5 mei, dat zich bezighoudt met het leiden, invullen en vormgeven van het herdenken en vieren, en het levend houden van de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog.¹

De Nationale Dodenherdenking vindt plaats bij het Nationaal Monument op de Dam in Amsterdam. Voorafgaand aan de plechtigheid op de Dam is er een herdenkingsbijeenkomst in De Nieuwe Kerk. Daarna volgt het leggen van kransen voor verschillende groepen oorlogsslachtoffers. Om precies 20.00 uur is het in heel Nederland 2 minuten stil, waarbij we allen – burgers en militairen – herdenken die in het Koninkrijk der Nederlanden of waar ook ter wereld zijn omgekomen of vermoord; zowel tijdens de Tweede Wereldoorlog en de koloniale oorlog in Indonesië, als in latere oorlogssituaties en bij vredesoperaties.²

Daarnaast wordt de herinnering aan oorlogsslachtoffers levend gehouden op erevelden en begraafplaatsen. Tijdens de oorlog zijn al militaire erevelden aangelegd, zoals het ereveld bij Rhenen voor gevallen soldaten en de Amerikaanse begraafplaats bij Margraten. Ook buiten de landsgrenzen, met name in Indonesië, zijn verschillende erevelden en andere begraafplaatsen voor Nederlandse oorlogsslachtoffers te vinden. Na de oorlog zijn er verspreid over het land talloze oorlogsmonumenten opgericht, en nog steeds worden er jaarlijks nieuwe monumenten toegevoegd.³

¹ Nationaal Comité 4 en 5 mei, *De Bosatlas van de Tweede Wereldoorlog* (Groningen: 2020) 196; Nationaal Comité 4 en 5 mei, 'Taken en Doelstellingen', <https://www.4en5mei.nl/over-het-comite/taken-en-doelstellingen> (23 januari 2024).

² Nationaal Comité 4 en 5 mei, 'Oorlogsslachtoffers', <https://www.4en5mei.nl/herdenken/wie-en-wat-herdenken-we> (17 januari 2024).

³ Nationaal Comité 4 en 5 mei, *De Bosatlas van de Tweede Wereldoorlog*, 196.

Verschillende soorten herdenkingen

In Nederland zijn verschillende soorten oorlogsmonumenten opgericht, elk met zijn eigen verhaal. Direct na de Tweede Wereldoorlog werden met name monumenten opgericht ter herdenking van Nederlandse burgerslachtoffers en het verzet. Het doel was om alle Nederlanders met elkaar te verbinden en saamhorigheid te creëren. Op militair terrein was er weinig succes geweest, waardoor er meer aandacht kwam voor de gewone Nederlandse burger. Nederlanders werden als 'goed' of 'fout' in de oorlog bestempeld, en vooral de 'goede' mensen moesten worden herdacht.⁴

Voor deze 'goede' Nederlanders werden monumenten opgericht, maar de kosten hiervoor moesten door de bevolking zelf worden betaald. Dit leidde tot een afname van het aantal monumenten in de jaren '60. Bovendien nam de animo voor deelname aan stille tochten af, wat resulteerde in het verdwijnen van enkele lokale herdenkingen. In de jaren '80 vond er een verschuiving plaats in de herdenkingscultuur. Er ontstond steeds meer kritiek op de eenheidsgedachte, omdat er veel meer perspectieven op de oorlog waren dan alleen 'goed' en 'fout'. Ook ontstond er discussie over wie er herdacht moest worden, wat resulteerde in meer monumenten voor andere slachtoffergroepen, zoals Joden, Sinti en Roma.⁵

Tot op de dag van vandaag zijn er discussies over wie er tijdens de Nationale Dodenherdenking herdacht moet worden en op welke manier. Dit leidt soms tot acties rondom en tijdens 4 mei, die invloed hebben op de vorm van de herdenking en op de slachtoffergroep die wordt herdacht.⁶

Tegenwoordig vinden steeds meer Nederlanders dat er tijdens de Nationale Dodenherdenking ook aandacht moet zijn voor andere oorlogen. Dit komt doordat steeds meer mensen 'onze vrijheid' als minder vanzelfsprekend beschouwen. De oorlog in Oekraïne heeft bij mensen de vrees doen ontstaan dat iets vergelijkbaars als in de Tweede Wereldoorlog weer kan gebeuren. Vooral de jongere generatie ziet vrijheid, democratie en de rechtsstaat als minder vanzelfsprekend, juist omdat deze tegenwoordig onder druk staan.⁷

Opdracht 1:

1. Omschrijf in je eigen woorden wat de Nationale Dodenherdenking inhoudt.
2. Wie worden er herdacht tijdens de Nationale Dodenherdenking?

Bekijk het fragment "Oorlogsmonumenten: Tweede Wereldoorlog in Nederland". Dit filmpje is te vinden via de link <https://www.youtube.com/watch?v=-tooq2xPR5c>.

⁴ Rob van Ginkel, *Rondom de Stilte. Herdenkingscultuur in Nederland* (Amsterdam 2011) 49-50.

⁵ Van Ginkel, *Rondom de Stilte*, 390-412; Ido de Haan, *Na de ondergang. De herinnering aan de Jodenvervolgving in Nederland 1945-1995* (Den Haag 1997) 2-7; Maud van de Reijt, *Zestig jaar herrie om twee minuten stilte. Hoe wij steeds meer doden gingen herdenken* (Amsterdam 2010) 135-151; Ido de Haan, 'Het onbehagen van de herinnering: drie verschrikkelijke clichés over de Jodenvervolgving', *De Gids* 160 (1997) 884-892; Hans Anten, 'Bordewijk en de Joden', *Nederlandse Letterkunde* 7 (2002) 61-84.

⁶ De Kanttekening: vrij, moedig & inclusief, 'Het ter discussie stellen van 4 mei begint traditie te worden' (versie 3 mei 2019), <https://dekanttekening.nl/samenleving/het-begint-traditie-te-worden-ter-discussie-stellen-van-4-mei/> (16 januari 2024); Cemil Yilmaz, 'Schaamte over het debat rond dodenherdenking' (versie 3 mei 2018), <https://www.bnnvara.nl/joop/artikelen/137437> (16 januari 2024).

⁷ Jongerius e.a., *Nationaal Vrijheidsonderzoek 2023*, 3-6.

3. In het filmpje zie je verschillende monumenten voor een specifieke groep slachtoffers. Voor welke groep oorlogsslachtoffers zijn al deze monumenten opgericht?

4. Ben je zelf ooit bij een oorlogsmonument geweest? Zo ja, welke?

Bekijk het fragment "Wat is dodenherdenking?". Dit filmpje is te vinden via de link <https://youtu.be/8GyT31SAIbw>.

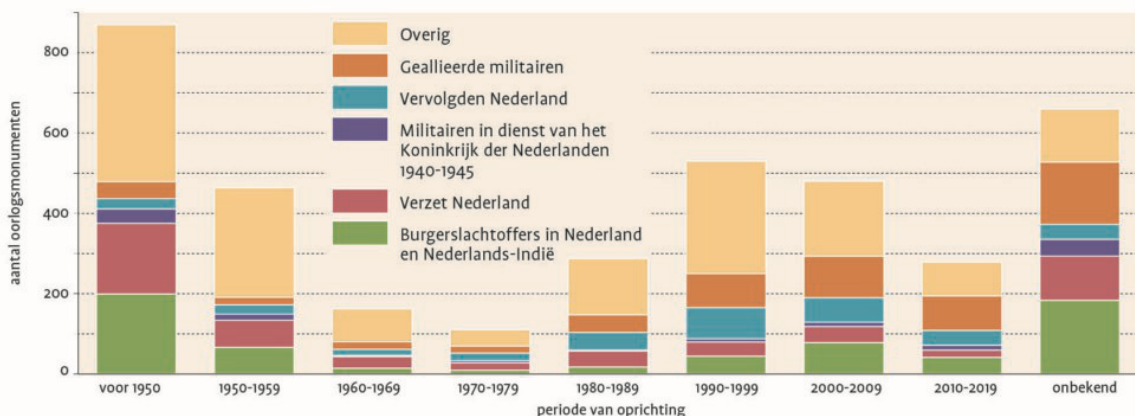
5. Wat vind je van de herdenkingsceremonie die het Nationaal Comité 4 en 5 mei organiseert op de Dam?

6. Wie herdenk jij tijdens de 2 minuten stilte op 4 mei?

7. Vind je het belangrijk dat wij de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog blijven herdenken? Leg je antwoord uit.

Nederland heeft niet altijd op dezelfde manier haar oorlogsslachtoffers herdacht. De huidige ceremonie rondom de Nationale Dodenherdenking op de Dam ontstond pas in 1988. Voor die tijd heeft deze herdenking verschillende vormen gekend. Ook werden niet altijd dezelfde groepen slachtoffers herdacht. Omdat het perspectief op de oorlog met de tijd verandert, blijkt in elk decennium behoefte aan nieuwe oorlogsmonumenten. Vóór 1950 is het aantal nieuw opgerichte monumenten bijzonder groot, daarna neemt het af. De explosieve stijging van het aantal monumenten in de jaren '80 hangt samen met de hernieuwde aandacht voor de oorlog en de verschillende groepen slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog. Deze ontwikkeling is zichtbaar in figuur 3.

3 Aantal oorlogsmonumenten in Nederland

Figuur 3

Opdracht 2:

1. In welke periode zijn de meeste oorlogsmonumenten opgericht?

2. In welke periode zijn de minste oorlogsmonumenten opgericht?

3. In de periode voor 1950 werden naast de categorie “overig” vooral ... en ... herdacht. In de periode 2010-2019 werden de meeste oorlogsmonumenten opgericht om ... te herdenken.

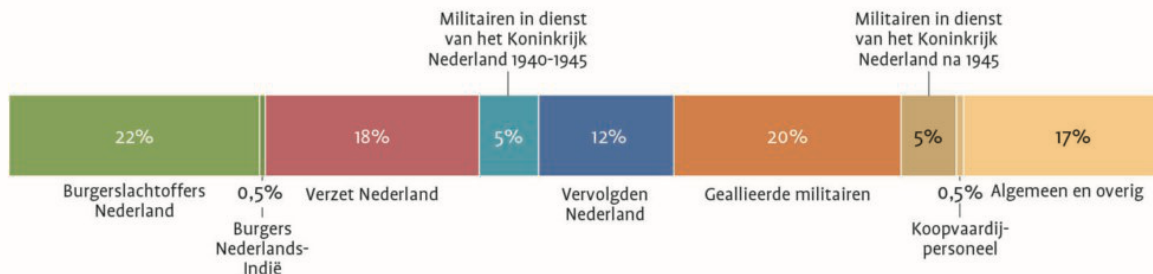
4. In kader 1 zie je 9 verschillende fragmenten staan. Deze fragmenten gaan over verschillende meningen rondom de Nationale Dodenherdenking en de monumenten die daarvoor moesten worden opgericht. Koppel de verschillende meningen aan een periode uit figuur 3. Je kunt de inleidende tekst als hulpbron gebruiken.

Mening 1: 'Er zijn heel veel onschuldige mensen vermoord in de vernietigingskampen, alleen omdat ze een ander geloof hadden. Wij moeten deze Joodse slachtoffers herdenken tijdens de Nationale Dodenherdenking.'	Mening 2: 'Vooral de eenheidsgedachte moet centraal staan. Hierdoor richten wij ons op de militaire slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog. Zij hebben hard voor onze vrijheid gevochten en tegen de Duitse bezetting.'	Mening 3: 'Er worden minder monumenten opgericht voor de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog. Deze monumenten kosten veel geld en de bevolking wil dit niet meer betalen. Daarnaast is er minder belangstelling voor de Nationale Dodenherdenking.'
Mening 4: Het Nationaal Comité 4 en 5 mei wordt opgericht om ervoor te zorgen dat er meer belangstelling komt voor de herdenking van de Tweede Wereldoorlog. Hierdoor worden er ook weer meer monumenten opgericht.	Mening 5: 'Wij moeten de mensen die zich verzet hebben tijdens de bezetting herdenken. Zij hebben het de Duitsers moeilijk gemaakt en geprobeerd de mensen te beschermen. Er waren weinig successen op militair gebied, waardoor we vooral de burgers die zich verzetten moeten herdenken.'	Mening 6: Er komt steeds meer aandacht voor de Duitse slachtoffers. Hiervoor worden nog geen monumenten opgericht, maar worden nazaten wel uitgenodigd voor de herdenkingen. Echter is niet iedereen het hier mee eens, waardoor een discussie ontstaat. De Duitsers waren immers de vijand.
Mening 7: Tijdens de Nationale Dodenherdenking wordt er stilgestaan bij alle Nederlandse soldaten die gesneuveld zijn tijdens de Tweede Wereldoorlog en alle oorlogen en vredesmissies daarna. Hierdoor worden er meer overige monumenten opgericht dan in de periodes daarvoor.	Mening 8: 'Wij moeten niet alleen de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog herdenken, maar ook de slachtoffers die vielen in de periode daarna in Nederlands-Indië. Tijdens deze onafhankelijkheidsoorlog vochten zij voor de vrijheid van Indonesië.'	Mening 9: Er is steeds meer discussie over de houding van de Nederlanders tijdens de bezetting. Hierdoor verdwijnt de eenheidsgedachte. Het gevolg hiervan is dat er minder monumenten worden opgericht voor een specifieke slachtoffergroep.

Kader 1

In figuur 4 zie je het percentage monumenten per herdachte slachtoffergroep in Nederland. Het percentage geeft aan hoeveel procent van het complete aantal monumenten in Nederland voor die slachtoffergroep is opgericht.

4 Monumenten per herdachte slachtoffergroep in Nederland

Figuur 4

6. Verklaar, met behulp van de vorige opdracht, waarom er zoveel monumenten zijn voor burgerslachtoffers en het verzet in Nederland.

7. Verklaar, met behulp van de vorige opdracht, waarom er relatief weinig monumenten zijn voor burgers in Nederlands-Indië.

8. Verklaar, met behulp van de vorige opdracht, waarom er relatief weinig monumenten zijn voor militairen in dienst van het Koninkrijk Nederland 1940-1950.

9. Welke slachtoffergroep verdient volgens jou de meeste aandacht en hebben zij ook genoeg monumenten om hen te herdenken? Leg je antwoord uit.

In vrijwel iedere gemeente zijn plechtigheden op 4 mei ter nagedachtenis aan de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog en de oorlogen daarna. De 2 minuten stilte vanaf 20.00 uur wordt bij al deze herdenkingen aangehouden. Deze herdenkingen bij elkaar vormen de Nationale Herdenking. Echter is de herdenkingscultuur van Nederland de afgelopen decennia aan verandering onderhevig geweest, waardoor verschillende typen herdenkingen zijn ontstaan. Een daarvan zie je in figuur 6. Tussen 1961 en 1988 was er een stille tocht in Amsterdam. Deze begon bij het stadhuis en eindigde bij het Nationale Monument op de Dam, zoals te zien is in figuur 9. Tot 1968 was de herdenking ook om 16.00 uur, daarna is hij verplaatst naar 20.00 uur. Na 1988 is de stille tocht verdwenen en is enkel op de Dam de ceremonie. Voor 1961 was de herdenking bij de Waalsdorpervlakte de belangrijkste, zoals te zien in figuur 8. Ook wie er herdacht worden is erg veranderd de afgelopen jaren, zoals jullie in de vorige opdracht hebben gezien. Nederland kent dus door de tijd heen veel verschillen in herdenkingen, maar er zijn ook overeenkomsten.

Opdracht 3:

1. Bekijk figuur 6, 8 en 9. Herdenkingen zijn niet altijd op dezelfde manier gegaan. Noem, met behulp van de tekst hierboven, figuur 6 en 9 twee veranderingen die de herdenking op de Dam heeft doorgemaakt. Leg je antwoord uit.

2. Noem, met behulp van figuur 8, twee veranderingen die de herdenking op de Waalsdorpervlakte heeft doorgemaakt.
3. Noem twee continuïteiten van de herdenking op de Waalsdorpervlakte.
4. Welke herdenkingsplek spreekt jou het meeste aan? Leg je antwoord uit.

6 Amsterdam: Stille Tocht 4 mei

Figuur 6
Stille tocht in Amsterdam vanaf het stadhuis naar het Nationaal Monument op de Dam. De tocht startte om 16.00 uur en vond niet altijd plaats op 4 mei, want op zondag moest het een rustdag zijn.

8 Waalsdorpervlakte

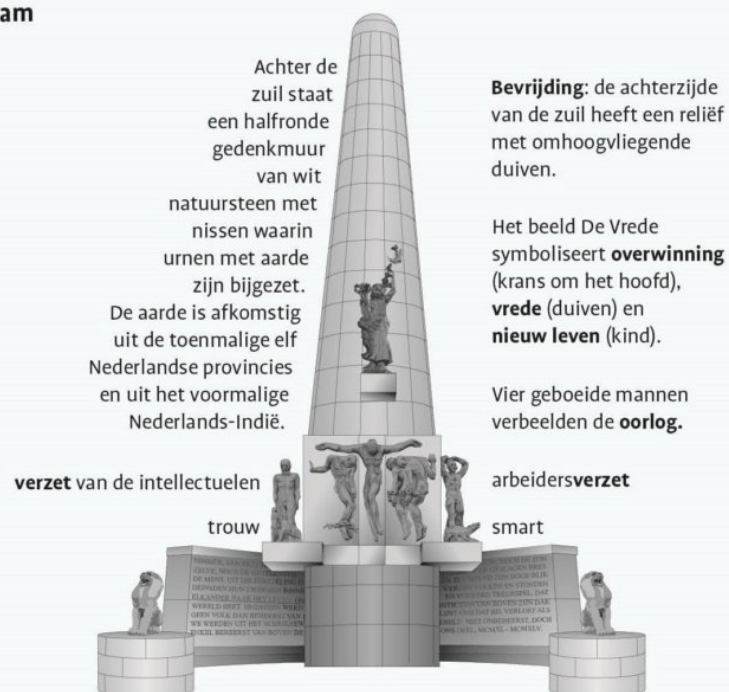
In de duinen bij Wassenaar en Den Haag ligt de Waalsdorpervlakte. Hier zijn tijdens de oorlog tussen de 250 en 280 mensen gefusilleerd. De meesten hebben vastgezet in het Oranjehotel, verdacht van verzetsactiviteiten. Bij de Nationale Herdenking denken velen nog altijd aan de herdenking op de Waalsdorpervlakte: tot 1987 is dit de plechtigheid die live door radio en televisie wordt uitgezonden. De grote Bourdonklok blijft luiden tot de laatste belangstellende langs het monument is gelopen. De herdenking dateert uit 1946. Op 3 mei van dat jaar plaatsen oud-leden van het verzet vier kruisen ter ere van de hier geëxecuteerde verzetsmensen. De volgende dag, 4 mei 1946, wordt de eerste herdenking gehouden. Er lopen ruim 30.000 mensen mee in de stoet. Tot de dag van vandaag vindt op de Waalsdorpervlakte elk jaar een herdenking plaats, die live wordt uitgezonden. De herdenking wordt georganiseerd door het Erepeleton Waalsdorp.

Figuur 8

9 Nationaal Monument op de Dam

Tekst van Adriaan Roland Holst op de voorzijde van het monument

Nimmer, van erts tot arend, was enig scheepsel vrij onder de zon, noch de zon zelve, noch de gesternten. Maar geest brak wet en stelde op de geslagen bres de mens. Uit die eersteling daalden de ontelbaren. Duchtend zijn hoge blik deinsden hun zwermen binnen de wet terug en werden volkeren en stonden elkander naar het leven, onder nachtgewolken verward treurspel, dat wereld heet. Sindsdien werd geen mens vrij dan ontboden van boven zijn dak, geen volk dan beheerst van boven zijn torens. Blijve ons dat bij, verlost als we werden uit het schrikbewind van een onderwereld. Niet onbeheerst, doch enkel beheerst van boven de wereld blijft vrijheid ons deel, MCMXL-MCMXLV.

Figuur 9:

Het Nationaal Monument op de Dam illustreert hoe in de jaren vijftig van de 20e eeuw werd herdacht. Het monument herinnert aan alle slachtoffers van de oorlog en het verzet, maar verwijst niet expliciet naar de Joodse getroffen. Het verbeeldt de eenheid van het volk en de offers die het voor de vrijheid heeft gebracht.